

Dr. Öğr. Üyesi Güler Doğan AVARBEK

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Bilimler ve Türkçe Bölümü
İstanbul/TÜRKİYE
guler.dogan@medeniyet.edu.tr*

YOZGATLI İHSAN EFENDİ'NİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI SAHASINDAKİ FAALİYELERİ*

**IHSAN EFENDI OF YOZGAT AND
CONTRIBUTIONS TO TURKISH
LANGUAGE AND LITERATURE**

ÖZ

Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'nin, belgelerle ve fotoğraflarla zenginleştirilen ve desteklenen mufassal biyografisi, 2018 yılı sonunda oğlu Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından neşredildi. Eserin neşre hazırlanma sürecinde hasbelkader bizlerin de mütevazı dahil mevzu bahis oldu. Çalışmalar esnasında belgeleri, hatıraları okudukça ve mahdumları beyefendinin anlattıklarını dinledikçe İslâm âlimi olmanın ötesinde aynı zamanda Türk dili ve edebiyatına büyük ilgi duyan ve bu ilgisi ilk zamanlarda fahri, uzun sayılamayacak ancak son derece verimli geçirdiği hayatının son döneminde ise resmî hâl alan bir Türkoloji âlimi ile karşı karşıya olduğumuz anlaşıldı. Söz konusu eserden sonra İhsan Efendi'nin hayatı pek çok yönüyle ele alınacak ve üzerinde çok söz söylenecektir. Bunlardan biri de muhakkak surette İhsan Efendi'nin her ne kadar dindaş olsa da yabancı olan bir memlekette diline ve edebiyatına yaptığı hizmetlerin müstakilen ele alınarak irdelenmesi olmalıdır. Bu çalışmada Türk dili ve edebiyatındaki yetkinliğine vurgu yapılarak İhsan Efendi'nin Türkoloji sahasındaki katkılarına odaklanılacaktır.
Anahtar Kelimeler: Müderris İhsan Efendi, Mısır Milli Kütüphanesi, Ayn Şems Üniversitesi, Sultan Mahmud Medresesi, Türkoloji

ABSTRACT

Detailed biography of Müderris İhsan Efendi from Yozgat, enriched and supported with documents, memoirs and photographs, was published by his son Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu recently. We have modestly contributed to the process of preparing the work for publication. As we read the documents and memoirs and listened to his son, we realized that we are not only dealing with a scholar of religious sciences but also a great scholar who admires Turkish language and literature. He was also giving Turkology lessons at a university in Cairo. We understood that we are faced with a Turkish language and literature scholar. After the mentioned work, the life of İhsan Efendi will be discussed in many aspects. One of these must certainly be the examination of İhsan Efendi's contributions and services to Turkish language and literature. This study will focus on the contributions of İhsan Efendi in the field of Turkology, with an emphasis on his competence in Turkish language and literature.
Keywords: Müderris İhsan Efendi, National Library of Egypt, Ain Shams University, Madrasa of Sultan Mahmud, Turkology

Atıf@

Averbek, Güler Doğan. "Yozgatlı İhsan Efendi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Sahasındaki Faaliyetleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 5, Sayı 10, Bahar 2019, s. 47-74.

* Bu makalenin yazımı sırasında, büyük bir cömertlik örneği göstererek şahsi arşivini bizlere açan ve makaleyi okuyarak kıymetli yönlendirmelerde bulunan Muhterem Hocam Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na kalben teşekkür ederim. Ayrıca Prof. Dr. İsmail Güleç Beyefendi'ye makaleyi okuyarak değerli görüşlerini bizlerle paylaştığı için teşekkür ederim.

Giriş

Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan sonra Kahire'de doğan, büyüyen ve orada bir kültür muhiti oluşturan Türkler'in özellikle Türk edebiyatı sahasındaki faaliyetleri uzun yıllar göz ardı edilmiştir. Orada oluşan Türk muhitinin kültür ve sanata katkılarının son döneme kadar üzerinde çok durulmadığı, Mısır'da Türkçenin izlerinin Mehmet Akif Ersoy gibi genellikle Türkiye'den Mısır'a gidenler üzerinden ele alındığı anlaşılmaktadır. Mısır'da oluşan Türk muhiti ve orada yaşayan Türklerin kültürel katkılarını kapsamlı bir şekilde ele alan ve *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları* adını taşıyan ilk çalışma, Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından 2006'da neşredilmiştir. Daha sonra Arapça ve İngilizceye tercüme edilen söz konusu çalışma, Mısır'da basılan Türkçe eserlerin ve süreli yayınların detaylı bir listesini de ihtiva etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

Mısır'da oluşan Türk muhitindeki edebî faaliyetler hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalardan birinde Ömer Rıza, Mısırlı şair Aişe İsmet Teymur'u tanıtmaktadır (Ömer Rıza 1330). Bu konudaki erken çalışmalardan bir diğeri ise Prof.Dr. M. Ali Yekta Saraç tarafından kaleme alınan "Türk Edebiyatının Mısır'da Unuttuğu Bir Şair Aişe İsmet Teymur" başlıklı makaledir (Saraç 1995). Daha sonra yine Prof. Saraç tarafından "Mehmet Akif'in Gölgeleleri'nin Arapçaya Tercümesi ve İbrahim Sabri Efendi" adıyla Mısır'da yaşayan ve Türkçe şiirler yazan İbrahim Sabri ve onun Arapçaya tercüme ettiği *Safahat*'ın son kitabı *Gölgeler* etrafı bir şekilde ele alınmaktadır (Saraç 1997). Sonraki yıllarda da Mısır'da yetişen Türk edipler hakkında bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir.¹

Bu çalışmada 1924 senesinde Mısır'a giderek hayatını orada idame ettiren Yozgatlı İhsan Efendi'nin Türk dili ve edebiyatı sahasındaki çalışmaları ele alınacaktır.

Yozgatlı İhsan Efendi'nin Hayatı ve Tahsili

1902 senesinde Yozgat'ta dünyaya gelen İhsan Efendi'nin baba tarafından soyu Orta Asya'dan Yozgat'a gelen Ağvanlıoğulları'na dayanır. Annesinin nesli ise Kuba yakınlarındaki Hankâh'tan Yozgat'a göçmüştür. Anne tarafından nesebi Hz. Osman'a dayanır.² Çocukluk ve erken gençlik yılları

1 Söz konusu çalışmalar için bkz. Oğraş 2009; Tunç 2012; Coşkun 2012; Kalyon 2013; Kalyon ve Kozlu 2017.

² Burada istitrad kabilinden söylemekte fayda mülhaza edilen bir husus da vardır: Çok sevdiği ve ömrünün sonuna kadar irtibatını kesmediği hocası Mehmet Hulusi Akyol'la yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla İhsan Efendi, nesebini isbat eden şecereyi temin etme konusunda iştihak ve istical göstermiş olmasına rağmen nesep meselesini etrafındaki kimseye anlatmamıştır. Uzaktan akrabası olan zevatı tanıyan talebelerin Kahire'ye gelmesiyle İhsan Efendi'nin nesebinin Hz. Osman'a

Yozgat'ta geçen İhsan Efendi, temel tahsilini de doğup büyüdüğü şehirde tamamlamıştır. Kısa süren İstanbul ikametinden sonra Yozgat'a dönmeden doğrudan 1924'te İskenderiye üzerinden Kahire'ye geçmiş, birbirlerine karşı hürmet ve muhabbetleri olan İskenderiye Kadirî Dergâhı Şeyhi İbrahim Hilmi Efendi'yi ziyaretleri ile bekârken gittiği antik Luksor kenti hariç vefat ettiği 1961'e kadar Kahire'den ayrılmamıştır.³ Kabri, 59 yıllık ömrünün 37 senesine ev sahipliği yapan Kahire'dedir.

İhsan Efendi'nin Kahire'ye gidişi ve Türkiye'ye dönüşü ile ilgili yıllarca yapılan spekülasyonlar dilden dile dolaşmış, 150'liklerden olduğu, sürgün yediği, istediği hâlde geri dönmediği gibi iddialar farklı zemin ve zamanlarda ileri sürülmüştür.⁴ Ancak İhsan Efendi'nin Türkiye'deki aile fertleri ve dostlarıyla yazışmalarından ve muhtelif hatıratın anlaşılmasına göre farklı zamanlarda babasının rahatsızlığı, kendisine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklif edilmesi ve en büyük evlat olarak aileyi bir arada tutma davetine icabet gibi muhtelif vesilelerle vatana dönme girişimleri olmuş, fakat bunlar gerçeğe dönüşmemiştir (İhsanoğlu 2018: 118, 123, 365-368). Kahire'deki vazifeleri icabı kolaylıkla gerçekleşeceği anlaşılan Mısır vatandaşlığına geçmeyi hiç tercih etmemesi ve bunun için en ufak bir girişimde dahi bulunmaması dikkatlice düşünüldüğü vakit, İhsan Efendi'nin, vatana dönme konusundaki ileriye dönük arzusunun net bir şekilde anlamak mümkündür.

Bugüne kadar müstakilen İhsan Efendi'yi ele alan bir ansiklopedi maddesi, iki biyografi ve Mehmet Akif'le dostluklarına vurgu yapan bir eser yayınlanmıştır ("Mehmed İhsan Efendi" 2003; Doğan 2016; Büyüker 2017; İhsanoğlu 2018). Mehmet Akif'in vefatından sonra Kahire'ye giderek İhsan Efendi'yle uzun süren görüşmeler yapan Eşref Edib de onun hakkında bilgiler vermektedir (Eşref Edib 2010). Ayrıca İhsan Efendi'nin arkadaşları ve talebelerinin, bir kısmı yayınlanmamış olan hatıralarında İhsan Efendi hakkında birinci elden zengin malumatın yer aldığını ifade etmek gerekir (Ezherli 1976; Kurucu 1990; Şengüler 1992; Kurucu 2002; Cenkçiler 2013; Şener 2013; Büyükçınar 2015; Düzdağ 2007; *Prof. Ali Özek'e Armağan* 2007; *Medrese'den Üniversite'ye* 2012; Boyacılar 2013;).⁵ Burada son olarak eklenmesi gereken husus ise Türkiye'ye dönen ve resmî veya fahri

dayandığı ortaya çıkmış, ancak yine de bu husus sorulmadıkça söylenmemiş, sorulduğunda ise geçiştirilmiştir (İhsanoğlu 2018: 32-34).

³ Burada oldukça özet olarak verilen bu bilgiler, biyografisini anlatan kitapta uzun bölümler hâline ele alınmaktadır. Bkz. İhsanoğlu 2018.

⁴ Söz konusu iddialar, zaman zaman bu satırların yazarının da mesmuu olmuştur.

⁵ İhsanoğlu'nun eserinde istifade ettiği henüz yayınlanmamış hatıralar ise Niyazi Ünal Alcı, İsmail Ezherli, Ali Ulvi Kurucu ve İsmail Hakkı Şengüler'e aittir.

olarak talebe yetiştiren öğrencilerinin, derslerinde sıklıkla anlattığı simalardan birinin İhsan Efendi olmasıdır.⁶ Bu satırların yazarı da İhsan Efendi'nin talebelerine öğrenci olanlardan benzer rivayetler işitmiştir.

Anavatandaki tahsil hayatı, eğitim kurumlarının reformlara tâbi tutulduğu bir döneme denk gelen İhsan Efendi, kendi arzusuyla medrese tahsili de görmüş, Türkçe, Arapça ve Farsçanın oluşturduğu kültürel ve entelektüel zemine işaret eden *elsine-i selâseye* vukuf kesbetmiştir.

Geride bıraktığı Türkçe metinlerden, özellikle mektuplardan anlaşılan en önemli hususlardan biri Türkçeye hâkimiyetidir. Bu hâkimiyetin, parmak ısırtacak türden olduğunu söylemekte fayda var. Burada ayrıca Türk diline hâkimiyeti, eserleriyle tescillenmiş olan Mehmet Akif'in Kur'ân meâlî çalışmalarını sürdürürken müşküllerini halletmek için kendisinden 19 yaş küçük olan İhsan Efendi'ye müracaat etmesinin (Şengüler 1992: 229-230), onun sadece Arapçaya vukufuyla veya dinî ilimlerdeki yetkinliğiyle ilgili olmadığını da söylemek gerekir. Anlaşılan, Mehmet Akif, İhsan Efendi'nin Türkçesine de itimat etmektedir.

Hayat hikâyesinden anlaşıldığına göre İhsan Efendi'nin, Kahire'ye varır varmaz Ezher'de ders halkalarına iştirak edecek kadar Arapçaya vâkıf olduğu aşikârdır (İhsanoğlu 2018: 91 vd.). Yozgat'ta iken vaazlarını dinlemeye gittiği Mehmet Hulusi Efendi'nin, cevher gördüğü genç İhsan ile yanındaki arkadaşı Hamdi [Löker]'e hususi Arapça dersi verme teklifi ve bu teklifin hüsnükabul görmesi Arapçayı daha iyi öğrenmesinde şüphesiz etkili olmuştur (İhsanoğlu 2018: 46-47). Bugüne ulaşan ve Arapçaya vukufunu gösteren en önemli delil ise Ali Himmet Berki'den Arapçaya yaptığı tercümedir. Kendisi de medrese tahsili görmüş olan ve Arapça bilen Berki, İhsan Efendi'ye gönderdiği, bugün Prof. İhsanoğlu'nun şahsi arşivinde bulunan pek çok mektupta bu tercümeden sitayişle bahsetmektedir. Mesela eserin ilk kısmının tercümesinden sonra yazdığı mektupta tercüme konusundaki görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: “Aziz Üstad, tercüme bir saheserdir. Benim noksanlarımı da ikmal ediyor. Seve seve birkaç defa okudum. Belâgat-ı beyan ve metanet ve insicam-ı mazmun, her türlü tasavvurun fevkindedir. Tercüme, eserin tersi degil, tam yüzüdür. Var olunuz, lisan bakımından çok istifade edeceğim...” (İhsanoğlu 2018: 281). İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü vesilesiyle hazırlanan bu çalışmanın Türkçesi *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* adıyla İstanbul'da, Arapçası ise *el-Ahilü'l-Usmâni: Ebu'l-*

⁶ Burada bu konuyu daha birkaç gün önce dile getiren bir kaynağa işaret etmekle yetinilecektir (Okuyucu 2019).

Feth es-Sultân Mehemmed es-Sânî: Fâtihü'l-Kostantiniye ve Hayâtuhü'l-Adliyye adıyla Kahire'de eşzamanlı olarak 1953'te neşredilmiştir.

Mısır'ın önde gelen Türkologlarından ve Arap Dili Akademisi üyesi olan Prof. Ahmed el-Said Süleyman'ın şifahen ve yazılı olarak ayrı ayrı dile getirdiği, İhsan Efendi'nin Arapçaya vukufunu ifade eden şu sözleri ayrıca kayda değerdir (İhsanoğlu 2018: 165-166):

“Mısırlı öğrencilerin Arap dili grameri konundaki zafiyetlerinden müşteki idik. İhsan Hoca, Türk dili ve edebiyatı derslerini verirken Mısırlı öğrencilerin kendi dillerindeki bu zafiyetler karşısında dersi bir süre durdurup onlara Arap grameri konusunda açıklamalar yapıp tekrar dersine dönerdi.”

“Prof. Mehmed İhsan'ın üniversitedeki akademik muhitte üstün bir yeri vardı. Onun kadar Arap dilinin inceliklerini bilenimiz yoktu. Arap belâgati (retorik) konusunda ondan önde kimse tanımadım. Çünkü o aynı zamanda bu edebiyatın şahitlerinin (örneklerinin) hemen hemen tamamını ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bilir, istediği örneği istediği anda hatırlar ve konuşurken onu ortaya koyardı. Esas o Ayn Şems Üniversitesi Kürsüsü yanında Ezher'de Kibar-ı Ulema (büyük âlimler) heyeti üyesi olmalı idi. Fakat o hiçbir zaman mevki ve makam peşinde olmamıştı.”

Geride bıraktığı ve bugün Prof. İhsanoğlu'nun şahsi arşivinde bulunan notlar ve defterler arasında yer alan, Fars edebiyatının en büyük şairlerinden not ettiği beyitler ise manzum metin okuyup anlayacak kadar Farsça bildiğine işaret etmektedir. Hocası Hulusi Efendi ile Kahire yıllarındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre Hulusi Efendi, evlat kadar sevdiğini ifade ettiği talebesi İhsan Efendi'ye Farsça konusunda da yardımcı olmuştur.

Osmanlı'nın son yıllarını idrak etmiş, medreseler kapatılmadan bir nefes mesafe öncesinde Anadolu'da medrese tahsilini ikmal etmiş İhsan Efendi'nin *elsine-i selâse* konusundaki bu çarpıcı özelliğinin sadece aldığı eğitim sayesinde olduğunu söylemek, onun üstün vasıflarını gözardı etmek anlamına gelebilir. Burada İhsan Efendi'nin tahsil gördüğü bütün kurumlarda, vasıflarıyla akranları ve hocalarının nazarında temâyüz ettiğini söylemek gerekir.

Kahire'ye gidiş sebebi çok açıktır: İlim tahsili. Gider gitmez el-Ezher'e kaydolur ve tahsiline başlar. Girdiği imtihanlarda başarılı olur ve 1937

senesinde o dönemde İslam dünyasında en yüksek eğitim payesi addedilen Âlimiye diplomasını alır (İhsanoğlu 2018: 100-101). Ezher'in medrese kısmının verdiği bu diploma, Batı normlarındaki doktora payesi ile eşdeğer görülmektedir (İhsanoğlu 1989: 465).

Görevleri

Kahire'de birbirinden çok farklı gibi görünen vazifelerde bulunan İhsan Efendi'nin aldığı görevler dikkatli bir şekilde incelenirse bu konuda seçici davrandığı ve kendi kültürüne, milletine hizmet edecek vazifeleri kabul ettiği anlaşılacaktır. Ayrıntıya geçmeden önce tarihlerine göre sıralamak gerekirse aldığı görevler, Sultan Mahmud Medresesi Müdürlüğü, Mısır Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşiv Sorumluluğu, Mısır Milli Kütüphanesi Yazmalar Bölümü Uzmanlığı ve Ayn Şems Üniversitesi Türkoloji Bölümü kurucu başkanlığı ve hocalığıdır.

1934 senesinde, henüz Âlimiye diplomasını almadan kendisine teklif edilen ilk görev, Osmanlı eseri olan ve öğrencilerin ikametine hasredilen Sultan Mahmud Medresesi'nin müdürlüğüdür. İhsan Efendi'nin bu vazifeyi kabul etmesinin anlamı zaman içinde ortaya çıkmıştır. Kendisinden, talebe yurdu hizmeti veren ve Mısırlılar arasında Tekiye (Tekke) olarak bilinen bu müessesenin (Bayhan 2009: 507-508; Ebu'l-Amâyim 2003: 385-394) idari işlerini yürütmesi istenmiştir.⁷ Ancak İhsan Efendi, zaman içinde tek başına bu kurumu aslına irca eder. Yani medrese olarak inşa edilen kurum, başındaki genç müderrisiyle tekrar aslı görevini ifa etmeye başlar. İhsan Efendi, 1934'ten kendi isteğiyle ayrılmak zorunda kaldığı 1959'a kadar burada kesintisiz olarak hem idari işleri takip eder hem müderrislik vazifesi görerek yüzlerce talebe yetiştirir (İhsanoğlu 2018: 146-149). Anlatılanlara ve hatıraların gösterdiğine göre öğrencilerin kâhir ekseriyeti aslen Türk'tür.

Kendisine tevcih edilen ikinci vazife de paha biçilemez bir misyon eda etmesini sağlamıştır. 1935-1955 yılları arasında Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Osmanlı dönemine ait Türkçe arşiv belgelerini okuyarak tasnif etmiş, bunların özetlerini çıkarmış ve Türk tarihi için çok önemli bir veritabanı oluşturmuştur (İhsanoğlu 2018: 149-155). Burada 20 yıl süren dikkatli çalışmaları neticesinde edindiği tecrübe, onun hiç kimsenin okuyamadığı arşiv belgelerini dahi okumasına imkân sunmuş, kendisi Kahire'de okunamayan yazılar ve Osmanlı tarihi sahasında halledilemeyen müşküller için başvuru son merci olmuştur. Çalışmalarını Osmanlı tarihi

⁷ Yukarıda verilen ikinci kaynakta, İhsan Efendi'nin medrese hakkında topladığı notlardan istifade edilmiştir.

sahasında yürüten pek çok ilim adamı gibi tarih Profesörü Ahmed Abdürrahim Mustafa da Gibb ve Bowen'ın *Islamic Society and the West* adlı eserini Arapçaya tercüme ederken Osmanlı tarihi ile ilgili çözemediği meseleleri İhsan Efendi'ye danışmıştır (İhsanoğlu 2018: 277).

Mısır'da 1952'de gerçekleşen ihtilalden bir süre sonra, 1955'te Saray'daki vazifesinin sona ermesiyle İhsan Efendi'ye başka bir görev teklif edilir ki bu görev de diğerlerinden daha az ehemmiyetli değildir. İhsan Efendi'ye, zengin yazma koleksiyonları bünyesinde barındıran Mısır Milli Kütüphanesi'nin Şark Yazmaları Bölümü'nde bulunan yazmaları tasnif etmesi teklif edilmiştir (İhsanoğlu 2018: 168). Buradaki çalışmaları sayesinde Arap coğrafyasında belki de en erken tarihte bir yazma koleksiyonda bulunan Türkçe eserlerin tasnifi ve kataloğu yapılabilmiş ve ilmi çalışmalara büyük ufuk sağlanmıştır. Burada Farsça yazma eserler ile Türkçe matbu eserlerin de tasnifiyle ve kataloglanmasıyla meşgul olmuş fakat çalışmalarının semeresini göremeden vefat etmiştir. Yardımcısı Türkistanlı Nasrullah Tırazî ile hazırladığı Farsça yazmalar kataloğu 1966-67'de iki cilt hâlinde, Türkçelerin kataloğu ise 1987-1997'de beş cilt halinde neşredilmiştir (*Fihris* 1966-1968; *Fihris* 1987-1997). İkinci olarak zikredilen katalogda yer alan Türkçe yazma eserlerin sayısının 5154 olması ise kendisine duymamız gereken minneti artırmaktadır.⁸ 1982-1983'te üç cilt olarak basılan, 4552 künyenin yer aldığı *Türkçe Basma Eserler Kataloğu*'nun hazırlanmasında da İhsan Efendi'nin büyük katkıları vardır (İhsanoğlu 2018: 172). Kütüphanede yaptığı çalışmaların sadece Türkçe yazma eserlerin indeksleme yönünü gösteren ve vefatından yıllar sonra teberrüken oğluna verilen inci yazısıyla hazırlanmış hatırı sayılır destedeki binlerce kartta açıkça görülen emek, göz yaşartacak cinstendir.

Mısır Milli Kütüphanesi'nde yakın mesai arkadaşı olan Nasrullah Tırazî, İhsan Efendi'nin vefatının 25. Ayn Şems Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünün kuruluşunun 35. yılı münasebetiyle 2-4 Mart 1985'te Kahire'de düzenlenen ve Türkologları bir araya getiren ilmi toplantıda onun çalışma disiplininin şu şekilde bahsetmektedir (İhsanoğlu 2018: 169):

“... 1955'in sonlarına doğru bir sabah onun Milli Kütüphane'de görevlendirildiğini haber aldım ... Daha sonra zaten yakinen bildiği kütüphanedeki yazmalar koleksiyonu hakkında

⁸ Dünyada sadece bir nüshası bilinen, *Dürre-i Manzûme* adlı Türkçe-Arnavutça manzum sözlüğün, İhsan Efendi'nin hazırladığı bu katalogda iki nüshasına birden tesadüf etmiş ve bunları incelediğimizde katalogdaki bilgilerde hata olmadığını görmüştük. Her iki nüsha ve sözlüğün tanıtımı, yakın geçmişte tarafımızca neşredilmiştir (Doğan Averbek 2018).

kendisine bilgi verdim. Özellikle o günlerde çalıştığımız Teymur ve Talat Paşa Koleksiyonlarında bulunan çok nadir yazmalar ve ayrıca ilk baskılar ile Şark dünyasının değişik yerlerinden gelen nadide eserlerden bahsettim. İhsan Hocamız bu görevi zevkle ve şevkle kabullendi. Onun ilmî şahsiyeti, derin bilgisi ve irdeleyici ve araştırmacı karakteri, şimdiye kadar ele alınmamış bu koleksiyonların ihtiva ettiği yazmaların incelikleri ile İslâm medeniyeti ve Osmanlı kültürüne büyük vukufu bu yazmaların tanıtımı bakımından çok önemliydi. Nur dolu mübarek siması, imanla dolu kalbi, kendine güveni, dindarlığı ve takvası ile arkadaşlara olan yakınlığı neticesinde kütüphanede çalışan ister yakın ister uzak herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştı. Her sabah erkenden gelir, mesainin sonuna kadar görevinin başından ayrılmazdı.”

Kabul ettiği, günlük mesaisi olan son vazife Ayn Şems Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü bünyesinde açılacak olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kurucu başkanlığıdır. İhtilalden önce Büyük İbrahim Paşa adını taşıyan ve ihtilalden sonra Kahire'nin zengin geçmişine vurgu yapan “Güneş Şehir”i çağrıştırmak amacıyla adı Ayn Şems olarak değiştirilen üniversitenin henüz kurulma aşamasında yani 1951’de teklif, eski dostu ve Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanlığı uhdesine verilmiş olan Prof. İbrahim Emin el-Şevâribî’den gelir (İhsanoğlu 2018: 156). Pek bilinmeyen bu olay, Türkoloji tarihi açısından çok önemli bir hadisedir. Zira İhsan Efendi vefatına kadar yani 10 yıl boyunca yürüttüğü bu görevinde Arap dünyasının, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler ve önyargılar göz önünde bulundurulduğunda kapsamı en geniş ve en büyük Türkoloji bölümünü kurar ve temel derslerin neredeyse tamamını kendisi verir (İhsanoğlu 2018: 156).

Bu vazifenin onun nazarında kıymeti büyük olmalıdır. Zira fakültede verdiği ilk dersi şu şekilde not etmiştir: “Cenab-ı Hakk’ın inayeti ile bugün Cumartesi 21 Rebiülahir 1371 [19 Ocak 1952] günü derslerime başladım ve ilk iki dersimi 9-10, 10-11 saatleri arasında verdim.” (İhsanoğlu 2018: 156-157).

Fakülte hocalarının ilk sene sonunda çektirdikleri ve İhsanoğlu’nun, çalışmasına dercettiği fotoğrafa bakıldığında (İhsanoğlu 2018: 156), okutman statüsünde olanlar hariç, bölüm hocalığı yapanlar arasında akademik unvana sahip olmayan tek ismin İhsan Efendi olduğu görülür. Burada şu hususu da ilave etmekte fayda vardır: Akademik unvanı olmadığı ve Mısır vatandaşı olmadığı için İhsan Efendi’nin üniversitede ders

verebilmesini sağlamak amacıyla özel düzenleme yapılmıştır. Akademik olarak bu unvana sahip olmamasına rağmen üniversitedeki görevine başladıktan sonra kendisine “Profesör Mehmed İhsan” denmiştir (İhsanoğlu 2018: 159). Bu gelişmeler, İhsan Efendi'nin yetkinlik olarak bir kürsüyü kurup idare ve idame ettirme derecesinde Türk dili ve edebiyatına vukufu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İhsan Efendi, bu sahada emek vermiş, talebe yetiştirmiş pek çok diğer isimle birlikte anılmayı hak etmektedir. İhsan Efendi'nin vefatından sonra, onun üstlendiği görevlerin yerine getirilebilmesi için o dönemde doçent olan ve profesörlük payesini Kahire'deyken alan Abdülkadir Karahan, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden, Ayn Şems Üniversitesi'ne davet edilir ve belirli bir süre orada görev yapar (Aksoy 2001: 404). İhsan Efendi'nin, medreseden talebesi İsmail Hakkı Şengüler de hocasının sağlığında bir aralık bu kürsüde Türkçe okutmanlığı görevinde bulunmuştur (İhsanoğlu 2018: 162).

Ayn Şems Üniversitesi'ndeki Türkoloji Kürsüsünün açılmasından evvel Kahire Üniversitesi'nde bir dönem Mehmet Akif'in de Türkçe dersleri verdiği bilinmektedir. Ancak kronolojik olarak Kahire'de ikinci, Mısır'da ise üçüncü üniversite olan Ayn Şems Üniversitesi'nin kurulmasıyla Mısır'da ve hatta Arap coğrafyasında ilk defa Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü tesis edilmiş olmaktadır (İhsanoğlu 2006: 119). Sonraki yıllarda Mısırlı ilk Türkolog olan Prof. Ahmed Said el-Süleyman, Kahire Üniversitesi'nde; İhsan Efendi'nin dostu İbrahim Sabri Bey ise İskenderiye Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı sahasında dersler vermişlerdir (İhsanoğlu 2006: 119).

Ayn Şems Üniversitesi'nde İhsan Efendi'nin sağlam temeller üzerine bina ettiği Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hâlen aktif eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir. İhsanoğlu'na göre Mısır'da ve hatta Arap dünyasında bu sahada akademik olarak en iyi eğitimin verildiği yer İhsan Efendi'nin tesis ettiği kürsüdür ve 2000'li yılların ortalarında hala onun başlattığı program tatbik edilmektedir (İhsanoğlu 2006: 119).

Üniversitenin internetten yayınlanan ders programına göre hâlihazırda Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümü çatısı altında faaliyet gösteren Türkoloji Bölümünde ilk sene, Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatları bölümlerinin öğrencileri müşterek dersler almaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün dersleri ikinci seneden itibaren zengin bir program çerçevesinde müstakilen yürütülmektedir.⁹

⁹ http://arts.asu.edu.eg/uploads/arts/3-YYYYYY-YYYYYYY_201509039107.pdf (Erişim tarihi: 3 Şubat 2019).

İhsan Efendi'nin adı bir Türkoloji hocası olarak pek bilinmese de yaptığı hizmetler takdirle anılmaktadır. Ayn Şems Üniversitesi'nde onun ortaya çıkardığı tablo, her ne kadar ismine işaret edilmese de, bir çalışmada şu şekilde özetlenmektedir: “Ayn Şems Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının, Mısır'da alanındaki en eski bölüm olmasının yanında ülkedeki diğer bölümlerden ayrılan başka bir yönü daha vardır. Genel anlamda Mısır üniversitelerindeki Türk Dili öğrencileri, Doğu Dilleri üst semsiyesi altında iki yıl genel dersler görmekte, son iki yıl ise Türk Dili alanında öğrenim görmektedirler. Ayn Şems Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatına alınan öğrencilere ise, birinci sınıfta Doğu dillerine dâir gördükleri genel derslerden sonra, dördüncü sınıfa, yani mezun oluncaya kadar Türk dili ve edebiyatına dâir derslere devam mecburiyeti getirilmiştir. Bu nedendir ki, Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Mısır'daki diğer Türk Dillerine nazaran en büyük bölüm/ana bölüm anlamında ‘ümmü'l-aksâm’ adıyla anılmaktadır.” (İslamoğlu 2010: 145).

Oradan mezun olup akademik çalışmalarına Türkiye'de devam edenler, oradaki formasyonu ile Türkiye üniversitelerinden doktora payeleri alanlar mevcuttur. Yetiştirdikleri arasında aynı kurumda göreve devam edenler de vardır. İhsan Efendi'nin Ayn Şems'ten talebesi olan ve 1984'te Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Başkanı olan Prof. Dr. Ahmed Fuad Mütevellî, onun Türkoloji bölümünün başarısının ardında yatan himmetini ve gayretini yukarıda zikri geçen ilmî toplantıda şu şekilde dile getirmiştir (İhsanoğlu 2018: 162-163):

“Rahmetli ve *mağfurün leh* Hocamız Prof. Mehmed İhsan, Mısır'ın ilk nesil Türkologlarını yetiştirmişti. Ondan Türk dili ve edebiyatı öğrendiğimiz gibi derin ilminden istifade ettik ve onun gösterdiği yolda devam ettik. Böylece İhsan Hocamızın, gönlü irşad eden o çok yönlü dersleriyle hayat ufuklarımız aydınlandı. Vefakârlık, asil tabiatlı olanlara mahsustur. Biz de buna layık olmaya gayret ediyoruz. Çünkü bu büyük insana karşı vefa borcumuzu ifa etmek durumundayız. Ayrıca 35 sene önce Kürsümüzün kuruluş safhasında, ihlas ile doğru planlama yapması ve sağlam temeller atması Kürsümüzün bugüne kadar süren başarısının arkasındaki temel âmillerdir.”

Prof. Dr. el-Safsafî Ahmed el-Mursî, Prof. Dr. Ahmed Fuad Mütevellî, Fars edebiyatı profesörü Bedî Muhammed Cuma, İhsan Efendi'nin yetiştirdiği talebeler arasındadır. Prof. Dr. Fethi Abdülmuti el-Neklavî ve Prof. Dr. Muhammed Harb da buradan yetişen Türkologlardandır (İhsanoğlu 2006:

246-247). Uzun yıllar IRCICA'da görev alan ve pek çok mühim Türkçe çalışmanın Arapçaya tercüme edilmesi vazifesini üstlenen Dr. Salih Sadawi Salih de buradan mezundur ve Osmanzade Tâ'ib Ahmed'in manzum eserlerini incelediği kapsamlı doktora tezini İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde merhum Prof. Dr. Ali Alpaslan'ın danışmanlığında tamamlamıştır. Eğitimini ve akademik hayatını İhsan Efendi'nin kurduğu kürsüde tamamlayan Prof. Dr. Magda Makhlof da Mısır'ın önde gelen Türkoloji uzmanlarından. Prof. Makhlof'un yüksek lisans tezi Tevfik Fikret hakkında, doktora tezi ise Ahmed Cevdet Paşa'nın maruzatı hakkındadır. Şahsen tanıdıklarımız arasında Prof. Dr. Muhammed Seyyid Muhammed de vardır. Bu bölümde hazırlanan tezlerle ilgili birkaç ayrı çalışma yapılmıştır (*Prof. Mehmed İhsan* 1989; Özbek 1995: 291-304; İslamoğlu 2010: 148-160).

Ayn Şems Üniversitesi'nden talebesi Fars edebiyatı profesörü Bedî Muhammed Cuma, İhsan Efendi'nin ilmî yönünü ve hocalık vasıflarını şu şekilde dile getirmektedir (İhsanoğlu 2018: 167):

“Şanslıydım çünkü merhum ve muhterem hocamız Prof. Mehmed İhsan'ın rahle-i tedrisinde, elinde ve fikrinde öğrenci olduk. Bana dört sene boyunca Türk dilinin ve edebiyatının esaslarını öğretti. Karşılıksız verme konusunda bizim için bir numune-i imtisaldi. İlim için yaşadı ve ilimle yaşadı. Hayatın bütün şatafatından uzaktı, daima zühd hâlindeydi. O bir zahiddi. Öğrencilerinin babası idi. Bizim için hem baba hem öğretmen hem yol göstericiydi. Ondan Türk dili ve edebiyatının yanında insanın bilim yolunda nasıl sabırlı ve tahammüllü olması gerektiğini de öğrendik. Ona göre ilim tahsili, imtihanın bitmesiyle bitmezdi. Bana göre de ilim sürekli bir uğraştır, hatta hayatın ta kendisidir. Prof. Mehmed İhsan, vatani olan Türkiye'den ilim tahsil etmek için hicret etmiştir. Bir makam veya mal için hicret etmemiştir. Onun hicreti faydalı ilim içindir. Bu hâli, hayatımız için hayırlı bir azıktı. Tahsil hayatında sıkıntılarla karşılaştığımız zaman rahmetli hocamızın nelere katlandığını hatırlardık ve sıkıntılarımız izale olurdu; karşılaştığımız problemler çözülür ve biz yolumuza engelsiz olarak devam ederdik.”

İhsan Efendi'nin fakültedeki derslerinde istifade ettiği en önemli kaynaklardan biri Mehmed Rifat'ın belagat hakkındaki *Mecâmi'ü'l-Edeb* adlı üç ciltlik eseridir. Dersleri için hazırladığı notlardan anlaşıldığı kadarıyla bu eserden özellikle belagata dair konularda örnek vereceği

beyitleri seçmede istifade etmiştir. Bu eser, İhsan Efendi'ye ait diğer pek çok edebiyat sahasındaki referans kitap gibi oğlunun koleksiyonundadır ve Yozgat Bozok Üniversitesi'nde kurulan Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne hediye edilmiştir.

İhsanoğlu'nun kitabında dökümünü vererek yorumladığı bir sınav kâğıdı yurtdışında lisans düzeyinde eğitim veren Türkoloji bölümleriyle ilgili araştırmalara ışık tutacak cinstendir (İhsanoğlu 2018: 157-159). Dördüncü sınıflara ait sınav kâğıdındaki soruları gruplamak gerekirse dile müteallik olan kompozisyon sorusuyla öğrencinin neden Türkçe öğrenmek istediğini izah eden bir metin kaleme alması beklenmektedir. İkinci soru da yine Türkçe bilgisine matuftur. Verilen farklı soydan kelimelerin anlamlı Türkçe cümlelerde kullanılması istenmektedir. Yine dille ilgili olan beşinci soruda, Arap harfleriyle verilen altı Türkçe cümlenin olumsuzlarının yazılması istenmektedir. Sınavın son sorusu ise hem edebiyata hem dile mütealliktir. İhsan Efendi, kadim dostu Mehmet Akif'in edebî yönünden bahseden bir paragrafın Arapçaya tercüme edilmesini istemektedir. Bu sorunun ve muhtevasının ne kadar isabetli olduğu, erbabınca malumdur. Dördüncü soru ise 15. asır klasik Türk edebiyatındandır. Cem Sultan'a ait bir kasideden alınan beş beytin nesre çevrilmesi ve Arapça olarak şerhedilmesi istenmektedir. İlk beyit şu şekildedir:

*Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistân'dır
Her kulun başına yazılan gelir devrândır*

İhsan Efendi'nin dikkat çeken hususiyetlerinden biri de eser istinsahlarıdır. Özellikle nesirde önemli bir merhale addedilen Sinan Paşa'nın, çalıştığı bölümde bulunan *Tazarrunâme*¹⁰ ve *Nasihâtname*¹¹ adlı iki eserini yazma nüshalardan istinsah etmiştir (İhsanoğlu 2018: 254). Bu iki eseri istinsah etmesinin farklı sebepleri olabilir. Biri, oğlunun da belirttiği gibi sahip olduğu hat kabiliyetini zaman zaman izhar etmek, diğerleri ise bu eserleri derslerinde kullanmak ve değerli nüshalar olduğu bilinen Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki bu eserlerin kaybolması ihtimaline karşı bir nüshalarını almak olabilir.

İstinsah ettiği bir diğer önemli çalışma matbu bir eserdir: Mehmed Kâmil'in *Gayet el-Emânî fî Tafsil Kavaid el-Lisan el-Osmanî* adlı eseri. Muhtemelen

¹⁰ Orta seviyenin üzerindeki nesirde çığır açan bu eseri okumak ve anlamak için *elsine-i selâse*ye vukuf gerektiği kadar nazımda da bilgi sahibi olunmalıdır. İhsan Efendi'nin bu eseri istinsah etmesi oldukça dikkat çekicidir.

¹¹ *Maarifname* olarak da bilinen bu eser, adından da anlaşıldığı gibi bir ahlak kitabıdır.

nüshasını temin edemediği için istinsah ettiği bu eser Türkçenin, Arapça olarak kaleme alınmış gramer kitabıdır. Bu eseri de Türkoloji kürsüsünde ilk sınıflarda öğrenim gören talebeye Türk dilini ve dilbilgisini öğretirken istifade etmek üzere istinsah ettiğini düşünmek mümkündür.

Dil ve Edebiyata İlgisi

Anlaşıldığı kadarıyla edebiyata merakı erken yaşta başlamıştır. Yozgat yıllarında not almak için kullandığı ve beraberinde Kahire'ye götürdüğü; oğlunun da Kahire'den Türkiye'ye dönerken yanına alıp itinayla muhafaza etmesi sayesinde bugüne kadar gelmeyi başaran ufak bir defterde yer alan manzum metinler, onun 17 yaşından önce ilgi duyduğu şairleri ve muhtevayı göstermektedir. Buna göre o yıllarda daha çok Niyazî-i Mısri ve Kuddûsî gibi mutasavvıf şairleri takip etmekte ve tasavvufi şiirlerden haz almaktadır. Bu defterde de üç dilden manzum iktibaslar yer alır.

İhsan Efendi'nin Türk edebiyatına vukufu medrese yıllarında yetiştirdiği öğrencilerin hatıratında sarahaten ortaya çıkar. Prof. İhsanoğlu'nun hazırladığı biyografi neşredilene kadar İhsan Efendi hakkında en zengin hatıraları ihtiva eden eserler, şüphesiz Ali Ulvi Kurucu'nun farklı isimlerde yayınlanan hatıralarıdır. Bunların en kapsamlısı ise Ertuğrul Düzdağ tarafından dört cilt hâlinde yayınlanan eserdir (Kurucu 2002; Düzdağ 2007). Kurucu'nun anlatımına göre İhsan Efendi, dinî tahsil için Kahire'ye gelen ve yanına uğrayan Türk talebenin tahsil durumunun bir röntgenini çeker, ona göre dinî ilimlerde klasik usulde ders takririne başlar, ancak kabiliyet ve istidat gördüğü talebeye ayrıca Türk dili ve edebiyatı konusunda hususi dersler verir. Kurucu'nun ve İhsanoğlu'nun bildirdiğine göre bu talebe arasında Ali Yakup Cenkçiler, Ali Ulvi Kurucu ve Konyalı Mustafa Runyun vardır (İhsanoğlu 2018: 258). İhsan Efendi'nin hayatına ve rahle-i tedrisinden geçenlerin formasyonuna bakıldığında, müderrislik yıllarında ondan edebiyat sahasında ders alanların sayısının daha fazla olduğunu düşünmek mümkündür. İhsan Efendi'nin talebelerini edebiyat alanında da yetiştirmek istemesinin, sadece talebenin kabiliyeti ile ilgili olmadığı açıktır. Osmanlı Devleti'nin şeyhülislamlığını yapmış Mustafa Sabri Bey'in bile dinî ilimlerle ilgili meselelerde kendisine danıştığı İhsan Efendi'nin, edebiyata olan ilgisi ve bu konudaki vukufu, sahip olduğu engin bilgiyi ve tecrübeyi aktarma ihtiyacını da doğurmuş olmalıdır.

Tuttuğu notlara, yazışmalara ve talebelerinin hatıralarına bakıldığında özellikle klasik edebiyata ilgi duyan İhsan Efendi'nin, klasik Türk edebiyatının büyük şairlerini takip etmesinin yanısıra yakın dostu Mehmet Akif'in şiirlerini büyük oranda ezbere bildiği, Tanzimat ve Servet-i Fünun

dönemleri şairlerinin eserlerini yakinen takip ettiği, Cumhuriyet dönemi şiiriyle de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Arap ve Fars edebiyatlarının önde gelen şairleri de onun ilgi sahasına girmektedir.

Oğlunun büyük bir titizlikle çalışmasında tek tek adlarını verdiği şairler oldukça zengin bir tablo ve geniş bir yelpaze ortaya koymaktadır. Not ettiği şairler ise tam bir *elsine-i selâse* derlemesidir. Bir fikir vermesi açısından şair adları buraya aynen dercedilmiştir (İhsanoğlu 2018: 262): “Türk edebiyatından Kaygusuz Abdal, Şâhî (Şehzade Bayezid), Taşlıcalı Yahya Bey, Nâbî, Nedim, Rûhî-i Bağdadî, Şeyh Galib, Kânî, Vahyî, Re’fet, Kethüda Pertev Efendi, Fitnat Hanım, Andelîb, Kadı Vasfî, Faik Memduh Paşa, Akif Paşa, Ziya Paşa, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Midhat Cemal, Hüseyin Sîret; Fars edebiyatından Hafız-ı Şirazî, Sadî-i Şirazî, Molla Câmî, Sâib-i Tebrizî, Hilâlî-i Çağatayî, Muhammed İkbâl; Arap edebiyatından Mütenebbî, Ebu’l-A’lâ el-Ma’arrî, Şeyh Bedreddin b. el-Sâhib, 20. yüzyıl şair ve ediplerinden Muhammed Sadık el-Râfiî ve Ali el-Cârim.”

Şüphesiz İhsan Efendi’nin Mehmet Akif’le yakın dostluğunun ötesinde Akif’in sanatına hayranlık duyduğu, geriye bıraktıklarından ve muhtelif hatıralardan sarıh bir şekilde anlaşılmaktadır. İhsan Efendi, kendisinden aruz öğrenmek isteyenlere aruzu, bu konudaki başarısı malum olan Akif’in şiirleriyle öğretmiştir (İhsanoğlu 2018: 270). Bir mektubunda Akif’in “Bülbül” adlı şiirini tercüme ettiğini söylüyorsa da bu tercümeyle ulaşılamamıştır (İhsanoğlu 2018: 386). Ayrıca Ali Himmet Berki’nin daha önce bahsi geçen eserini Arapçaya tercüme ederken Akif’ten bir şiirini de Arapça tercümeyle dâhil etmeyi eserin müellifine teklif etmiş ve anlaşılan yaptığı tercümeyle Berki’ye göndermiştir. Ancak kitaba hangi sebeple alınmadığını bilmediğimiz bu tercümeyle ulaşmak mümkün olmamıştır (İhsanoğlu 2018: 282). Ayrıca şair İbrahim Sabri, Mehmet Akif’in *Safahat*’ının son kitabı olan ve Mısır’da neşredilen *Gölgeler*’i Arapçaya tercüme ederken İhsan Efendi’den çok yardım görmüştür (İhsanoğlu 2018: 285-286).

Metrukâtı arasında kendisine ait bir şiir de yer almaktadır. Mahlas olarak adını kullandığı ve üç farklı kâğıda aynen yazdığı bu şiir, ikinci oğlu Yahya Yaşar’ın vefatı üzerine kaleme aldığı kısa bir mersiye. Klasik şiirin kurallarına uyularak yazılan ve Mehmet Akif’in manzumelerini çağrıştıran bu şiirin üslûp açısından başarısı, İhsan Efendi’nin başka şiirleri olup olmadığı konusunda merak uyandırır da şu ana kadar ortaya çıkmış bir şey yoktur. Herhangi bir vezin veya kafiye hatası taşımayan söz konusu şiir şu şekildedir:

*Koşmadan, düşmeden eylerdi telezzüz Yahyâ,
Düştü en sonra koşarken ebediyyen buraya.*

*O hayâtında sükût ettiği demler ağlar,
Ben gülerdim... Bu sefer dem'-i teessür çağlar,*

*Ben yanar ağlarım, üstünde edip sâde enîn,
Sanırım sâha-i tenhâsı güler makberenin.*

*Sen de handân oluversen diye geldim yavrum,
Hâkinin üstüne düştüm ebedî ağlıyorum.*

*Ebeveynin yaşamazlardı firâkınla, eğer
Emr-i ba's olmasa Kur'ân ile mev'ûd-ı beşer,*

*Rûz-ı mahşerde mülâkâtımızın hürmetine,
Okuyup Fâtîha İhsân dayanır hasretine...*

Hayatının son on yılında vazife icabı olarak da edebiyat tarihini takip ettiğini anladığımız İhsan Efendi'nin, oğlunun hatıralarında yer ettiği hâliyle çalışma masasında Ziya Paşa'nın *elsine-i selâseden* yaptığı klasik edebiyat seçkisini ihtiva eden üç ciltlik *Harabât* adlı antolojisi, Gibb'in Osmanlı şiirini etraflıca ele aldığı tarihi *History of Ottoman Poetry* ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yetkin bir kalemlle hazırlanmış *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasının olması dikkate değerdir. Ayrıca Batı etkisinde gelişen edebiyat açısından başvurduğu eserlerden biri de İsmail Habib Sevük'ün *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmasıdır.

Metrukâtı arasında yer alan, fakültedeki dersleri için hazırladığı notlar da oldukça zengindir. Bunların bir kısmını, aruzun özellikleri ve kalıpların teknik vasıflarıyla ilgili tuttuğu Arapça notlar oluşturmaktadır. Ayrıca edebî dönemler, şahsiyetler ve eserleriyle ilgili notlar da mevcuttur. Bunlardan biri Osmanlı sahası şairlerinden Ahmed-i Dâ'î'nin şahsiyeti ve meşhur şiiridir. Önce Arapça olarak şair hakkında biyografik bilgi veren ve edebî şahsiyetini anlatan İhsan Efendi, sonra gazeli ve Arapça tercümesini yazmıştır. Gazelin ilk beyti şu şekildedir:

*Eyâ hurşîd-i meh-peyker cemâlün müşterî-manzar
Ne manzar manzar-ı tâli' ne tâli' tâli'-i enver*

Bir başka yaprakta ise Gelibolulu Mustafa Âlî'nin biyografisi ve eserleri not edilmiştir.

Çeşitli vesilelerle Kahire'ye gelen veya oraya yerleşen Türk şairler de İhsan Efendi'nin muhitine girmektedir. Bunlar arasında dikkat çekici iki isim de vardır. Biri İhsan Efendi gibi Kraliyet Sarayı'nda fakat farklı bir departmanda görev yapan İhsan Adli Serter'dir. Prof. İhsanoğlu'nun ifade ettiğine göre Serter, henüz yayınlamadığı şiirlerini İhsan Efendi'ye teberrüken veya başka sebeplerle takdim etmektedir.¹²

Bir diğer isim ise Hüseyin Siret Özsever'dir. İhsan Efendi'ye takdim ettiği *Leyâl-i Girzân* adlı şiir kitabını “Fuzalâ-yı asrardan üstad-ı irfanımız İhsan Efendi hazretlerine samimi hürmetlerimle” şeklindeki ifadelerle imzalayarak (İhsanoğlu 2018: 348) İhsan Efendi'yi “dönemin fazilet sahibi ve irfan sahibi üstadı” olarak nitelenmesi ona duyduğu hürmeti göstermesi açısından önemlidir.

Bir dilin edebiyatıyla alakadar olanların o dile bigane olması düşünülemez. İhsan Efendi'nin dile ilgili bilincini idrak edebilmek için evvela yabancı bir memlekette nasıl evlat yetiştirdiğine bakmak gerekir. O, Türkçe konuşulan bir evde büyüyen oğlunun öğrendiği Türkçeyi yeterli görmemiş, ileriki yıllarda kendisi olsun veya olmasın, yolunu çizerken yazı dilini bilip bilmemesinin büyük fark yaratacağını öngörerek oğlunun yazı dilini öğrenmesi için özel hocalar tutmuş, Türkiye'den ders kitapları ısmarlamış, bunları da yeterli görmeyerek her gün ona kısa tercüme yapıtıp bunları kontrol etmiş ve evladının Türkçeyi de Arapçayı da anadil seviyesinde öğrenmesini, her iki dile de vukuf kazanmasını sağlamıştır. İhsan Efendi'nin oğlu için aldığı tedbirler, yurtdışında yaşayan ve anadili Türkçe olan her ebeveyn için rehber niteliğindedir. Bu sayede İhsan Efendi, vefatından sonra oğlunun hiç bilmediği anavatanına dönme kararı almasının da zeminini hazırlamış, bir manada yıllar önce emanetin sahibine tevdi edilmesinin yolunu açmıştır. Burada İhsan Efendi'nin tavrının şuurlu bir tavır olduğunu düşünme mecburiyeti ise zaman zaman endişelerini de paylaştığı Yozgat'tan hocası Hulusi Efendi'ye ortanca oğlu Yahya henüz hayatta iken yazdığı bir mektubun müsveddesinden ileri gelmektedir. İhsan Efendi, o mektupta hocasına şöyle söyler (İhsanoğlu 2018: 313): “Bakalım ne olacaklar. Aman efendim çocuk terbiyesi –hususen burada- ne müşkülümüş. Bunların tahsil ve terbiyesi belimi büken ağır bir yük. Eğer lutf-ı ilahi mededime yetişmezse onların da benim de hâlim nasıl olur bilmem. ... Duanız berekâtıyla inşaallah hayırlı olarak yetişirler de çekilen emekler boşa gitmez.”

¹² İhsan Adli'nin Kahire'de Arap harfleriyle bastırıldığı 3 ciltlik şiirlerinin ilk cildi Türkiye'de Latin harfleriyle neşredilmiştir (İhsan Adli 1950-1955; Yazıcı 2016).

Dille ilgili çalışmaları arasında atasözlerine duyduğu alakayı mutlaka ifade etmek gerekir. Eşref Edib'in söylediğine göre Mehmet Akif tarafından tavsiye edilen Yozgat atasözlerini derleme işini titizlikle sürdürdüğü ve bu konuda etrafındakilere tavsiyelerde bulunduğu gibi kendisinin de bir metin kaleme aldığı anlaşılmaktadır (İhsanoğlu 2018: 259-260). Bu atasözlerinden Türkoloji bölümündeki derslerinde de istifade ettiğini düşünmek mümkündür. İfade ettikleri manalara göre 18 başlıkta tasnif ettiği bu atasözleri için Arapça bir giriş kaleme almış ve toplam 100 atasözünü, Arapça tercümeleriyle birlikte yazmıştır. Oğlunun yayınladığı biyografide tamamı yer almayan söz konusu atasözlerini, Sayın İhsanoğlu'nun müsaadeleriyle, konu başlıklarıyla ve mukaddimesinin tercümesi ile makalenin eki olarak dercediyoruz.

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babasının evrakı arasından kitabına dercettiği şüphesiz hepsi birbirinden kıymetli tarihî vesika niteliğinde pek çok belge vardır ancak İhsan Efendi'nin terekesinden çıkan iki ayrı manzum metin pek kıymetli addedilmelidir. Bunlar, Hıdiv ailesi âsârından olup Mısır'da 1952'de gerçekleşen darbeden sonra değişen zihniyetin tesiriyle yıktırılan Nakşibendî Dergâhı ve sebiliyle ilgilidir. 1851'de inşa edilen bu yapı ve sebili, ancak bir asır ayakta kalabilmiştir. Anlaşılan İhsan Efendi, bu dergâhın yıkılacağını veya yıkılmakta olduğunu haber almış ve hem dergâhın hem sebilin tarih kitabelerini defterine not ederek bir manada milletin tarihini, edebiyatını, sanatını kayıt altına almak istemiştir. Ehemmiyetine binaen söz konusu tarih kıtaları buraya dercedilmiştir (İhsanoğlu 2018: 180-181):

*Hıdv-i feyz-bahşâ mazhar-ı esrâr-ı ehlullah
Muhıbb-i evliyâ düstûr-ı zî-şân u kerem-mu'tâd*

*Tecellî-i sıfâta olduğıyçün zâtı şâyeste
Mürîd-i fikr ü aklın eylemiş ehl-i Hakk'a münkâd*

*Olaldan sâye-efken mülk-i Mısır'a dâver-i devrân
Nice âsâr-ı hayr u birri dâim etmede icâd*

*Biri ez-cümle bu dergâh-ı vâlâyı binâ etdi
Azîzân-ı Nakşibendî edip hizmetlerin müzdâd*

*Aceb bir hânkâh-ı lem'a-rîz-i feyz-i kudsîdir
Ki her şeb halka-i bezminde şem'-i nûr olur ikâd*

*Derûnı merkez-i takdîs-i kutb-ı ârif-i billah
Medâr-ı lem'a-bahş halka-i cem'iyet-i efrâd*

*Muhsıl-i resm-i pâkinde nümâyân neyyir-i lâhût
Nazîr-i kasr-ı cennetdir denilse olmaz istib'âd*

*Safâ-yı kalble bânîsi izzetde müdâm olsun
Ricâlü'l-gayb itsün her umûr u kârına imdâd*

*Düşürdi Andelîb bir turfe târîh gül gibi rengîn
Bu a'lâ tekyeyi Abbâs Paşa kıldı bünyâd*

Sebilin kitabesi ise şu şekildedir:

*Ayn-ı ihsân u kerem Hazret-i Abbâs Paşa
Su gibi halka edip müşrib-i cûdın icrâ*

*Âb-ı lutf u keremi mülke verip revnak u fer
Şimdi fahr etse nola âleme ümm-i dünyâ*

*Mevc mevc cûşa gelir kulzüm-i feyz-i tab'ı
Fevc fevc teşneleri etmede dâim irvâ*

*Sarf edip sîm ü zeri cev ... hûyâne gibi
Hayrı çok kıldı meger bu sebîli inşâ*

*Ola çeşme-i iclâli kederden sâft
Lûle-i mihr-i cihâniyândan akdıkca ziyâ*

*Andelîb gevher-i târîhini eyler işrâb
Feyzini âb-ı sebîl eyledi Abbâs Paşa*

Burada İhsan Efendi'nin hat sanatına ilgi duyduğunu, hattan anladığını, gençlik döneminde bir aralık hatta merak sardığını ve yazdığı hat levhalarının babasının konağının duvarlarını süslediğini söylemekte fayda vardır. Zaman zaman hat sanatında mahir olduğunu düşündüğü gençleri yüreklendiren İhsan Efendi'nin, parmak ısırtacak derecede dakik ve rakik rik'asını da ayrıca zikretmek gerekir.

İhsan Efendi'nin asli vazifelerinin ve fahri olarak üstlendiği görevlerin yanısıra şahsi taleplere de her zaman müsbet cevap verdiğini, kendisinden

sair hususlarda olduğu kadar edebiyat ve tarih konusunda istenen yardımlarda vaktini esirgemediğini belirtmekte fayda vardır.¹³

SONUÇ

Mısır'a ilim tahsil etme amacıyla giden İhsan Efendi, tahsilini bitirdikten sonra yurda dönmemiş, Kahire'de kalarak bir yandan yüzlerce talebe yetiştirmiş, öte yandan kendisine teklif edilen işlerden dinine olduğu kadar kültürüne ve medeniyetine de hizmet etme imkânı olanları kabul etmiştir. 59 yıllık ömründe 32 yaşında üstlendiği ilk vazife bir Osmanlı Medresesi olan Sultan I. Mahmud Medresesi'nin yöneticiliğidir; ancak bu vazifeyi fahri müderrislik yapmak için kabul ettiği zamanla ortaya çıkmıştır. Bir diğer vazife Kraliyet Sarayı'ndaki Osmanlı Arşivi'nde bulunan Türkçe evrakın tasnifi meselesidir. Burada da Türk kültürüne ve tarihine hizmet etmiştir. Bundan sonra kendisine tevdi edilen görev yeni kurulacak üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünün başına geçmesi ve ders vermesidir. Yıllarca fahri olarak yürüttüğü edebiyat hocalığını artık vefatına kadar burada meslek olarak ifa edecektir. Saray'daki arşiv faaliyetlerinin tamamlanmasından sonra ise Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunan ve henüz kataloglanmamış olan Türkçe ve Farsça yazma eserlerin kataloglarını hazırlama işi teklif edilir. Medresede müderrisliğe ve üniversitede hocalığa devam ettiği halde burada da kültürüne ve tarihine hizmet etme fırsatını kaçırmaz. Bu göreve de vefatına kadar devam edecektir.

Hayat hikâyesine bakıldığı zaman ortaya çıkan tabloda meçhul bir kahraman vardır. Yabancı bir memlekette; cebindeki paradan, evinin nafakasından, çok kıymetli vaktinden ve sağlığından tavizler vererek elinden geldiği ölçüde tek başına devlet gibi hareket etmiştir. Meçhul kahraman İhsan Efendi, ömrünü Türk-İslam kültür ve medeniyetine, tarihine, Türk diline ve edebiyatına hizmet etmeye vakfemiş, gittikçe ağırlaşan sıhhi durumuna rağmen vazife addettiklerini ihmal etmemiş, yüzlerce talebe yetiştirerek inandığı değerlerin yaşamasını sağlamaya çalışmış bir âlimdir. Mısırlı veya Mısır vatandaşı olmadığı halde önyargıları kırarak kendine itimat edilmesini sağlaması ve yukarıda sayılan kritik görevleri ifa etmesi için kendisine teveccüh gösterilmesi ise ayrıca dikkate değer bir husustur.

Şüphesiz aldığı vazifeler arasında Türkoloji Bölümü kurucu başkanlığı ve hocalığının ayrı bir yeri vardır. Son olarak bu meçhul kahramanın

¹³ Bunlardan Çek İlimler Akademisi'nden Dr. Zdenka Vesela hakkında anlatılanlar için bkz. İhsanoğlu 2018: 277.

yayımlanan hayat hikâyesiyle birlikte Türkoloji sahası da yitik bir neferini bulmuştur diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Hasan. (2001), “Abdülkadir Karahan,” c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 404.
- Bayhan, Ahmet Ali. (2009), “Sultan Mahmud Medresesi ve Sebilküttâbı,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 507-508.
- Boyacılar, Nureddin. (2013). *Bir Ömür Böyle Geçti: Hayatım ve Hatıralarım*, Tekin Kitabevi, Konya.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. (2015), *Hayatım İbret Aynası*, haz. Cihan Okuyucu, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Büyüker, Kâmil. (2017), *Âkif'in Mısır Günlerinde Hakikatli Bir Dost: Mehmed İhsan Efendi*, Pendik Belediyesi, İstanbul.
- Cençiler, Ali Yakup. (2013), *Hatıra Kitabı*, haz. Necdet Yılmaz, İstanbul.
- Coşkun, Betül. (2012). “Mısır Prensesi, Osmanlı Edîbesi Kadriye Hüseyin Hanım,” *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* S 63, s. 63-88.
- Doğan Averbek, Güler. (2018), “Türkçe-Arnavutça Manzum Sözlük Dürre-i Manzûme'nin Bilinmeyen İki Nüshası,” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* S 12, s. 223-242.
- Doğan, Durali. (2016), *İki Hisli Yürek: Mehmed Akif ve Yozgatlı Mehmed İhsan Efendi*, Kalkan Matbaacılık, Yozgat.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. (2007), *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Eşref Edib (Fergan). (2010), *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Ezherli, İsmail. (1976), “İki Sâdik Dost,” *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* C 20, S 10, s. 232, S 5, s. 114, S 7, s. 152.
- Fihrisü'l-Mahtutati'l-Farsiyye*. (1966-1968), Vezâretü's-Sekâfe, Kahire.
- Fihrisü'l-Mahtutati't-Türkiyye el-Usmâniyye elletî iktinethâ Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye münzû âm 1870 hattâ nihâye 1980 m.* (1987-1997), el-Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (1989), “Âlimiye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 465.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (2006), *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, IRCICA, İstanbul.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (2018), *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima: Yozgatlı İhsan Efendi*, ed. Güler Doğan Averbek, Doğan Kitap, İstanbul.
- İslamoğlu, Abdulmecit. (2010), “Mısır Üniversitelerinde Türkoloji Çalışmaları,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 9 S 18, s. 148-160.
- Kalyon, Abuzer. (2013), *Dîvân şüirinin Nil deki Sesi Ayşe Teymûrî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalyon, Abuzer, Zeynep Gözde Kozlu. (2017), “Prenses Kadriye Hüseyin ve Eserleri,” *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* S 3, s. 51-63.
- Kurucu, Ali Ulvi. (1990), *Gecelerin Gündüzü: Nurlu Belde Medîne'den Yazılar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kurucu, Sare. (2002), *Bir Ömürden Sayfalar: Ali Ulvi Kurucu'dan Hatıralar*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Medrese'den Üniversite'ye Ali Özek*. (2012) haz. Ramazan Yıldırım, Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- “Mehmed İhsan Efendi.” (2003), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, s. 490-491.
- Mumammed Ebu'l-Amâyim. (2003), *Âsârü'l-Kâhireti'l-İslâmiyye fi'l-'Asri'l-Usmânî*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c. 1, IRCICA, İstanbul.
- Oğraş, Rıza. (2009), “Osmanlı Döneminde Mısır'da Yaşamış Divan Şairleri,” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S 39, s. 651-670.
- Okuyucu, Cihan. (2019). “Çok Beklenen ve Çok Konuşulacak Bir Hayat Hikâyesi,” *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi* S 348, s. 27.
- Ömer Rıza (1330), “Mısır'ın Büyük Şairi Aişe,” *Sebîlü'r-Reşâd* C XIII, S 325, s. 100-101.
- Özbek, Süleyman. (1995), “Mısır Arap Cumhuriyeti Ayn-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkoloji Sahasında Yapılmış Master-Doktora Tezleri II,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 16 S 27, s. 291-304.
- Prof. Ali Özek'e Armağan: Hak Yolda Halka Hizmet (Muhterem İlim Adamı ve Hayırsever Prof. Dr. Ali Özek'in 75. Doğum Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Uluslararası İlmî-Uygulamalı Konferansın Sunumları)*. (2007), Kazakistan Cumhuriyeti İlim ve Bilim Bakanlığı Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, Almatı.

- Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985.* (1989), ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Dar el-Fikr el-Arabî, Kahire.
- Saraç, M. Ali Yekta. (1995), "Türk Edebiyatının Mısır da Unuttuğu Bir Şair Aişe İsmet Teymur," *İlmî Araştırmalar S 1*, s. 131-140.
- Saraç, M. Ali Yekta. (1997), "Mehmet Akif in Gölgeleleri'nin Arapçaya Tercümesi ve İbrahim Sabri Efendi," *İlmî Araştırmalar S 5*, s. 247-258.
- [Serter], İhsan Adli. (1950-1955), *Şiirlerim*, Dârü'n-Nîl, Kahire.
- Şener, Abdülkadir. (2013), *Hayat Hikayem*, Tibyan Yayıncılık, İzmir.
- Şengüler, İsmail Hakkı. (1992), *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- Tunç, Semra. (2012), *Kahire Sarayında Bir Hanım Şair: Çeşm-i Afet ve Divanı (Levha-i Dil)*, İstanbul: Palet Yayınları.
- Yazıcı, Hüseyin. (2016), *Ben Söylerim Ben Dinlerim: İhsan Adli Serter'in Hayatı ve Şiirleri*, Demavend Yayınları, İstanbul.

Dijital kaynaklar:

http://arts.asu.edu.eg/uploads/arts/3-YYYYYY-YYYYYYY_201509039107.pdf
(Erişim tarihi: 3 Şubat 2019).

EK-1

Türk Atasözleri

Her milletin atasözleri vardır. Bunlar, konuşmada ve yazıda örnek vermek amacıyla kullanılır. Atasözleri, bir milletin; zihniyetini veya hislerini, mizacını, tecrübelerini dünyaya ve hayata bakışlarını doğru bir şekilde aksettiren aynalardır. Temsilî bir istiare olan atasözünün kullanımı yaygındır. Atasözü, bilindiği üzere bir hali bir hale benzetmek ve daha sonra kendisine benzetilen lafzı, benzeyen için kullanılmaktadır. Mesela bir şahsın, bir şey yapmak üzereyken geri döndüğü görüldüğünde onun için “Bir adım ileri, bir adım geri” tabiri kullanılır. Böylece anılan şahsın tereddüt içerisindeki hâlini “bir adım ileri bir adım geri atan”a benzetmiş oluruz. Burada istiare edilen lafızlar, mütereddüt şahıs için kullanılmış olur. Her atasözü için bir mevrîd ve bir madrîb yani bir kaynak ve meselin söylenmesini iktiza eden siyak vardır. Mevrîd sözün ilk söylendiği esas haldir. Madrîb ise ikinci hal olup burada asli hale ait sözlerin kullanıldığı yerdir. Onun için atasözünü şu şekilde tarif etmişlerdir: İnsanlar arasında yaygın olup da madrîbına benzetilen söz.

Kadınlara ve Aileye Saygı Hakkındaki Atasözleri

1. Hayır dile eşine, hayır gelsin başına
2. Dişi kuştur yuvayı yapan
3. Ev yapana, evlenene Allah yardımcıdır
4. Horoz bile dişisini kıskanır
5. Kadın kardeşten yakın
6. Yüzü güzelden kırk günde usanılır, huyu güzelden kırk yılda usanılmaz
7. Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar
8. Eşini ağlatan gülmemiş
9. Bir evde olursa dü zen [iki kadın] orada olur mu düzen
10. Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz

Kötü darb-ı meseller

11. El için yanma nâra, yak çubuğunu, keyfini ara
12. Cihan tutuşsa içinde bir hasırım yok
13. El için ağlayan iki gözden çıkar
14. Can benim canım, çıksın elin canı
15. Altta kalanın canı çıksın
16. Beni sokmayan yılan kırk yıl yaşasın
17. Ben öldükten sonra taş taş üstüne kalmasın
18. Kendi derdine yan, aharın gamını çekme

19. Gemisini kurtaran kaptandır

Türk atasözlerinin bazıları iyi huyları aksettirirken bir kısmı da kötü huyları zemmeder

20. Hak öyle bir şem'-i ilâhîdir ki cihan üflese sönmez
21. Hak söze akan sular durur
22. Hakk'ı tanıyan halka baş eğmez

Fedakârlık diğergamlık ve karşılıklı hüsnüzan hakkında

23. Kıymetten düşmek istemezsen kimseyi kıymetten düşürme
24. Elden gelen hayrı dirîğ etme
25. İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin kârı
26. El için kuyu kazan ibtidâ kendi düşer
27. Bir acı kahvenin kırk yıl hakkı vardır
28. Komşu hakkı, tanrı hakkı
29. Ev alma, komşu al

Doğruluk hakkında

30. Doğruluk su kabağıdır, batmaz
31. Eğri otur, doğru söyle

El emeğiyle yaşaması başkalarına yük olmaması

32. Cihanda yar ol, bâr olma
33. Yiğit olan ekmeğini taştan çıkarır
34. Minnet kadar ağır yük olmaz
35. Kendin kazan, kendin ye; kimseye minnet etme
36. Müdârâdan uzak olan tanıya yakın olur

İzzet-i nefis hakkında ve kötülerdne yardım Kabul etmemek

37. Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni
Yatma tilki gölgesinde ko yesin arslan seni
38. Nadan elinden su içme, âb-ı hayat olsa da
39. Nadanla sohbetten ehl-i irfanla taş taşımak yeğdir

Rızkı kazanmak için çalışmanın teşvik edilmesi

40. Emeksiz yemek olmaz
41. Hareket olmadıkça bereket olmaz
42. Bilen fakir olmaz
43. Çalışmak ibadetin yarısıdır
44. Bağ dua değil çapa ister

Nezaket hakkında

45. Garibe bir selam bin altına geçer

Güzel ahlak sahibi olmak

46. Aldatayım diyen aldanır
 47. İğneyi evvela kendine sok, sonra çuvaldızı ele
 48. Elin aybını söyleyen senin de aybını söyler
 49. Nefsinde tecrübe etmediğin şeyi halka tavsiye etme
 50. İslam'ın şartı beş, altıncısı insaf
 51. Emanete hıyanet olmaz
 52. Altın ateşte, insan mihnette belli olur

Harpte sebat sahibi olmak

53. Ölmek var dönmek yok
 54. Ayı ayı iken yenilmesini istemez

Vefakarlık ve alicenaplık üzerine

55. Elçiye zeval olmaz
 56. Ayağıyla gelene ölüm olmaz

İzzetli bir şekilde yaşama hakkındaki

57. Âleme maskara olmaktan meydan süpürgesi olmak yeğdir
 58. Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider
 59. Yiğit yüzüne tükürtmez, leşine tükürtür
 60. Hile ile iş gören mihnet ile can verir
 61. Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır
 62. Kalbini pak tut da kırk yıl cünüb gez
 63. Adam olana tazir ne hâcet, çehre ile bakmak elverir

Güvensizlik ve saygısızlık konusundaki atasözleri

64. İnanma dostuna saman kor döşüne
 65. El eliyle yılan tut
 66. Elden vefa zehirden şifa
 67. İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında
 68. Düşenin dostu olmaz hele bir düş de gör
 69. Az ver çok yalvar
 70. Nerede aş oraya yanaş, nerede aç oradan kaç
 71. Ağlamayan çocuğa meme vermezler
 72. Kapıdan koğulursan bacadan girmege çalış
 73. Erkeklik on ise dokuzu hiledir
 74. Akçesi ak olanın bakma yüzünün karasına

75. Yiğidin silahı inkardır
76. İsteyenin bir yüzü vermeyenin iki yüzü kara
77. Dünya üç şey üstünde durur: İdare, dubare, müdârâ
78. Sizde yiyip içelim bizde gülüp oynayalım
79. Faydasız olan evliyanın kubbesi başına yıkılsın
80. Fukaranın başı ucunda oturmakdan zenginin ayağı ucunda ölmek yeğdir
81. Zaman sana uymazsa sen zamana uy
82. Rahat olmak isteyen sağır, kör, dilsiz olmalıdır

Malı ve gücü takdis eden

83. Altın eli bıçak kesmez
84. Altın anahtar kale kapılarını açar
85. Verince kırkı gider korku
86. Zenginin horozu da yumurtlar
87. İnsanın fenası olmaz, ger fakir ola
88. Parayı veren çalar düdüğü
89. Para isteme benden, buz gibi soğurum senden

Zulüm ve Tahakkümü teşvik eden

90. Er ol da baş yar
91. Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla
92. Büyükler zulmeder, yalan söylemez

Türklerin evlatları aileleri yakınları akrabaları hakkındaki meselleri

93. Kızını dögmeyen dizini döger
94. Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan
95. Kadın saçı uzun, akli kısa
96. Dünyaya dayanma, karıya güvenme
97. Kırk yılda bir, kadının sözünü dinlemelidir
98. On beşinde kız ya erde gerek ya yerde
99. Bekarlık sultanlık
100. Oğlan doğuran öğünsün, kız doğuran döğünsün

EK-2

Ebu'l-A'lâ el-Ma'arrî'nin Arapça şiiri ve İhsan Efendi'nin birinci beytin ilk mısraına yazdığı Türkçe şerhten sonra açıklamalarına Arapça devam etmiştir. Açıklamalarında bu şiirin *Ravdatü'l-Menyel*'de yazılı olduğunu ve Mısır'ın fethi esnasında Manastırlı Hüseyin Paşa Sarayı'nda kalan Yavuz Sultan Selim'in bu şiiri sıkı sık tekrarladığını not etmiştir.

والمَلِكُ لِلَّهِ، مَنْ يَظْفَرُ بِنَيْلِ غِيٍّ
يَزِدُّهُ قَسْرًا، وَتَضْمَنُ نَفْسَهُ الدَّرَكَا
لَوْ كَانَ لِي أَوْ لِعَيْرِي قَدْرُ أُمَمَلَّةٍ
فَوْقَ التَّرَابِ، لَكَانَ الْأَمْرُ مُشْتَرَكَا

“Mülk ve saltanat ancak Allah'ındır. Dünyada herhangi bir emeline mazhar olan her fani, elindeki geri vermeye mecbur olduğu gibi elde ettiği şeyin bilahare mesuliyetini çekecek, yani saadeti zeval bulacak ve mesuliyeti baki kalacaktır. Eğer farz-ı muhal olarak gerek benim ve gerek bir başkasının yeryüzünde bir parmak ucu kadar hakk-ı mülkiyet ve hâkimiyeti olsa Allah'ın mülkünde şeriki olmak lazım gelir.”

EK-3

Evrakı arasında yer alan ve bugün İhsanoğlu'nun şahsi koleksiyonunda bulunan, çalışmasında sadece suretine yer verdiği bir diğer dikkat çekici metin ise Şema'il-i Nebeviyye'nin İhsan Efendi tarafından kaydedilen Türkçe tercümesidir.¹⁴ Hz. Ali'ye nisbet edilen şemâ'ilin Arapça metnini verdikten sonra Türkçesini şöyle kaydetmiştir:

“Sultanü'l-Enbiya Efendimiz Aleyhi's-Selâm ne pek uzun ne pek kısa idi, kavm içinde kâmeti münasib ve mutedil idi, saçları, ne pek kıvrırcık ne pek düz idi, biraz kıvrırcığa mâ'il idi, pek mülahham değil idi, vech-i tâb-nâkı ziyadesiyle değil azacık degirmi idi, rengi hamretle karışık beyaz idi, hadka-i çeşmânı pek kara ve müjgânı (kirpikleri) pek uzun idi. Omuz başlarıyla iki küreğinin ortası geniş idi. Ten-i saadetleri kıl ile muhât değildi sine-i safdan nâfa dek bir hatt-ı muyın latif çekilmişdi. Dest ü kadem-i şeriflerinin parmakları irice idi. Yürüdüğü vakit sanki bir inişden iner gibi kuvvetle yürür idi. Bir cihete atf-ı nigâh etmek istedikde yalnız re's-i saadetlerini döndürmez, bütün beden-i mübarekiyle o cihete teveccüh buyurur idi, silsile-

¹⁴ Metnin sureti için bkz. İhsanoğlu 2018: 254.

i celile-i enbiyanın hâtemi olan bu vücud-ı münevverin ketfeyni arası hâtemi nübüvvetle müveşşah idi. Kalben halkın en civanmerdi, lisanen en doğrusu, tab'an nâsın nazikterîni, aşiret ve kabilece halkın en kerim ve necibi idi. Zat-ı nübüvvetlerini birdenbire görene mehabet müstevlî olur. Mehâsin-i aliyyesine aşına olan enisleri ise esir-i mahabbetleri olurdu. Bu vücud-ı âlînin vassafı tarifdeki aczini izhar ve i'lam eder ve “Evvel ve ahir mislini görmedim” diye na't ve vassafına hitam verir.”